

‘HET OGENBLIKKELIJKE OF HET TOEKOMENDE, WIE HEEFT GELIJK?’

De oorlogsliteratuur van Abraham Hans

51

WRITING FOR THE PRESENT OR WRITING FOR THE FUTURE?

The war literature of Abraham Hans

Even though his name may mean little to readers today, the work of Abraham Hans (1882-1939) was hugely popular with the Flemish public in the interwar period. This article studies his neglected World War I novels which, like most of the Flemish war literature, have received little critical attention. On the one hand, it explores the ideas that inform Hans' representation of the war. On the other, it argues that his work did play a role as a medium of cultural memory in the interwar period.

In de jaren twintig uitten zowel de schrijver Maurits Sabbe als de onderwijzer en samensteller van een bloemlezing van oorlogsliteratuur Oscar van Hauwaert de hoop dat de Vlaamse geschriften van de oorlog steeds levende en dierbare herinneringen zouden blijven ‘aan de vreeselijke jaren die wij hebben door-gemaakt’.¹ Ze hoopten met andere woorden dat deze teksten zouden dienen als media van het culturele geheugen die de herinneringen aan de oorlogservaring van generatie op generatie doorgeven. Wat echter gebeurde was het tegenover-gestelde. De oorlogsliteratuur raakte meer en meer in de vergeethoek. Het is de herdenking van de Eerste Wereldoorlog die haar weer onder de aandacht bracht. Eén van de weinige uitzonderingen is *Bezette stad*. Met zijn radicaal andere ty-pografie was deze bundel van Van Ostaijen bij verschijnen zo baanbrekend dat zelfs zijn aanhangers het er moeilijk mee hadden. Van de eerste oplage van 540

1 Maurits Sabbe, ‘Vlaamsche oorlogsliteratuur,’ in *Onze helden gestorven voor het vaderland. België’s epische strijd van 1914 tot 1918*, red. René Lyr (Brussel: Société Anonyme Belge d’Imprimerie, 1922), 282; Oscar van Hauwaert, *Vlaamsche oorlogsliteratuur. Bloemlezing* (Gent: Vanderpoorten, 1924), 40.

Afb. 1 Het toneelstuk *De moeder der soldaten* door Abraham Hans werd in 1917 te Vlissingen opgevoerd ten bate van Belgische liefdadige werken. Hans staat linksachter op de foto. (Collectie Letterenhuis Antwerpen)

exemplaren was een half jaar na verschijnen nauwelijks een derde van eigenaar veranderd en minder dan tien procent hiervan was ook werkelijk verkocht.² De bundel werd destijds door een zeer select gezelschap gelezen. Dankzij de autonomistische kunstopvatting en de modernistische premissen van de literaire geschiedschrijving, is *Bezette stad*, wegens zijn esthetische en vernieuwende kwaliteiten, intussen tot de canon van de Nederlandstalige literatuur gaan behoren en heeft het de voorbije eeuw zowel van critici als van het grote publiek heel wat aandacht mogen ontvangen. Aan het andere eind van het spectrum vinden we het werk van Abraham Hans. Een graag gelezen auteur uit het interbellum die nu in de vergetelheid is geraakt. Rosa Maria Bracco pleit in haar studie *Merchants of Hope. British Middlebrow Writers and the First World War (1919-1939)* voor meer kritische aandacht voor het werk van dit soort mindere goden, voor de succesauteurs van toen en voor de nobele onbekenden die tussen de mazen van het net van

2 Geert Buelens, *Van Ostajen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse poëzie* (Nijmegen: Vantilt, 2008), 157-159.

de literatuurgeschiedenis zijn gevallen.³ Willen we een volledig beeld krijgen van de Vlaamse (of zelfs de Belgische) oorlogsliteratuur, dan moeten we ons niet beperken tot het kritisch gewaardeerde werk van Paul van Ostaijen maar ook aandacht besteden aan het werk van bestsellerauteurs als Abraham Hans.

Abraham Hans wordt in 1882 geboren in Sint-Maria-Horebeke als de zevende van dertien kinderen van een Nederlandse protestantse onderwijzer. De jonge Hans volgt in zijn vaders voetsporen en wordt leraar aan het Stedelijke Onderwijs van Antwerpen. Daarnaast legt hij zich toe op schrijven, oorspronkelijk voor kinderen. Naast educatieve bundels voor scholieren (zoals *Natuurkunde op de lagere school*), verschijnen van zijn hand tevens biografieën van vooraanstaande personen en historische romans voor de jeugd.⁴ In 1908 schrijft hij met *Jan De Lichte en zijn zwarte roversbende* zijn eerste werk voor volwassenen.⁵ Rond diezelfde tijd maakt hij zijn debuut als journalist met een reeks artikels over Frans- en Zeeuws-Vlaanderen.⁶ Wanneer de Eerste Wereldoorlog uitbreekt neemt Hans de functie van oorlogscorrespondent op zich, eerst voor het liberale, Vlaamsgezinde blad *Het Laatste Nieuws*, later voor de neutrale, populaire Nederlandse krant *De Telegraaf*. In die hoedanigheid maakt hij zowel de inval als de aftocht van de Duitsers mee. Zo was hij getuige van de intocht in Aarschot en Leuven en de brand van Dendermonde. Die persoonlijke ervaringen en de inlichtingen die hij verzamelt als oorlogscorrespondent, verwerkt hij in zijn oorlogsromans. Ook in zijn werk voor de jeugd is de oorlog een terugkerend thema. Hij wijdt twee boeken en 23 verhaaltjes aan het onderwerp. Zelf brengt Hans de oorlog door in Nederland waar hij zich onder meer inzet voor de geïnterneerde Belgische soldaten, een tooneelgezelschap sticht voor de Belgische vluchtelingengemeenschap, les geeft aan

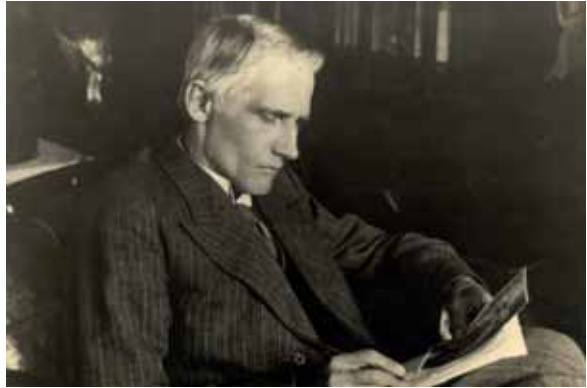
3 Rosa Maria Bracco, *Merchants of Hope. British Middlebrow Writers and the First World War 1919-1939* (Providence: Berg, 1993).

4 Viviane Van Den Dooren, ‘Abraham Hans (1882-1939). Proeve tot een bio-biografie’ (Leuven: Ongepubliceerde masterscriptie, 1980), 20. Over Abraham Hans is recent slechts zeer weinig kritisch onderzoek gedaan. Behalve de scriptie van Van Den Dooren die ze herwerkte tot de publicatie: *Leven en Streven van Abraham Hans* (Gent: Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, 1982) zijn er nog enkele interessante maar gekleurde uitgaven verschenen van het Abraham Hans Genootschap: Paul Lannau, Edgard Van Droogenbroeck & Daniël Walraed, *Abraham Hans. Zijn leven, zijn werk* (Horebeke: Abraham Hanscomité, 1989) en het Abraham Hans museum in Horebeke: Daniël Walraed, *Wie was toch die Abraham Hans* (Horebeke: Protestants Historisch Museum & Abraham Hans v.z.w, 1996). Meer neutraal zijn de lemma’s in de *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse beweging* (Tielt: Lannoo, 1998) en in *Nationaal Biografisch Woordenboek* (Brussel: KVAW, 1992). Over Hans’ werk verscheen tenslotte nog een artikel in Tielcelijn: Marcel Ryssen, ‘Een Reynaertverteller uit de marge: Abraham Hans,’ *Tielcelijn* 16 (2003): 149-167.

5 Paul Lannau, Edgard Van Droogenbroeck & Daniël Walraed, *Abraham Hans. Zijn leven, zijn werk* (Horebeke: Abraham Hanscomité, 1989), 22. Het werk verscheen onder het pseudoniem Hans Van Hoorbeek.

6 Van Den Dooren, ‘Abraham Hans (1882-1939),’ 21.

Afb. 2 Abraham Hans. (Collectie Letterenhuis Antwerpen)

landgenoten en artikels schrijft voor *Vrij België*. Dat weekblad, in 1915 in Den Haag opgericht door Frans Van Cauwelaert en Julius Hoste, was uitdrukkelijk Vlaamsgezind maar bleef trouw aan de Belgische unitaire staat. De krant veroordeelde het activisme – het aanvaarden van Duitse hulp onder de oorlog om Vlaamse doelen te bereiken – en schaarde zich volmondig aan de zijde van de actieve passivisten.⁷ Die laatsten vonden het taalvraagstuk een interne kwestie dat wachten moest tot het land bevrijd was en ze begroeven de ideologische strijdbijl tijdelijk om de vijand als verenigd front tegemoet te treden.⁸ Ten slotte engageerde Hans zich voor het Werk der Vlaamsche Oorlogsmeters. Omdat de briefwisseling tussen het front en het bezette België of gevluchte familie zeer moeilijk was, moedigde dit initiatief Nederlandstalige vrouwen aan om een Vlaamse soldaat enig soelaas te brengen door een correspondentie op te starten. De organisatie ontving de nodige tegenwerking van de Belgische legeroverheid uit vrees voor flamingantische propaganda.⁹ Abraham Hans is onaangenaam verrast door die groeiende anti-Vlaamse sentimenten en laat dit in de nasleep van de oorlog ook merken. In 1920 is hij spreker op de eerste amnestiebetoging voor de activisten. Daarnaast is hij als lid van het IJzerbedevaartcomité betrokken bij de bouw van de eerste IJzertoren. Hij blijft echter trouw aan zijn democratische idealen en keert zich later af van het radicaliserende en autoritaire deel van de Vlaamse beweging. Voor de Vlaamse zaak zelf zal hij zich zijn leven lang met woord en daad inzetten.

Op Hans' begrafenis in 1939 uit Lode Baekelmans nadrukkelijk zijn waardering

7 Geraldine Reymenants, *Marie Elisabeth Belpaire. Gender en macht in het literaire veld, 1900-1940* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2013), 162.

8 Sophie De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Antwerpen: Houtekiet, 2013), 166.

9 Daniël Vanacker, *De frontbeweging. De Vlaamse strijd aan de IJzer* (Koksijde: De Klaproos, 2000), 143-144.

voor die nooit aflatende inspanningen door ter gelegenheid van Hans’ overlijden de absolute meerwaarde van de autonome, zelfbewuste literatuur ten opzichte van een heteronome literatuuropvatting in vraag te stellen. ‘Schrijvers’, zo sprak Baekelmans,

[...] kunnen op tweeërlei wijze werken. Er zijn er die met oneindige toewijding hun werk polijsten en het toevertrouwen aan de komende geslachten en zo hun volk dienen. Er zijn er anderen die, bewogen door de directe noden van hun volk, hun werk eraan dienstbaar maken. Het ogenblikkelijke of het toekomstige, wie heeft gelijk?¹⁰

In dit artikel wil ik echter benadrukken dat ook schrijven voor het heden verstrekkende gevolgen kan hebben. Daartoe benader ik Hans’ werk nadrukkelijk niet als het minderwaardige broertje van de zogenoemde kwaliteitsliteratuur maar, zoals Erica van Boven aanraadt: ‘als een eigen vorm in een eigen traject.’¹¹ Het doel van deze studie is hiermee tweeledig: enerzijds wil ik aantonen dat het oorlogswerk van Hans in het interbellum dienst deed als een medium van het (culturele) geheugen van de Eerste Wereldoorlog waardoor Hans’ erfenis kon doorleven nadat hijzelf vergeten was. Anderzijds wil ik de gelegenheid aangrijpen om de tot heden verwaarloosde oorlogsromans van Hans zelf te verkennen. De twee doelstellingen zijn complementair; het is immers moeilijk uitspraken te doen over de invloed van een werk of oeuvre zonder eerst de inhoud ervan aan nader onderzoek te onderwerpen. Tijdens de analyse zijn onder meer de volgende vragen aan de orde: in welke (literaire) traditie plaatst Hans zijn werk? Welk gedachtengoed of welke ideologische boodschap ligt aan de grondslag van het beeld van de oorlog in de romans. Hoe evolueert dit beeld doorheen de jaren? En ten slotte, welke technieken gebruikt Hans om de lezer te betrekken bij het verhaal om hem of haar te overtuigen van zijn visie? Hierbij aansluitend focust een tweede en korter deel op de context. Daar bekijk ik de circulatie van zijn werk, en bespreek ik hoe de marktgerichte benadering van Hans en de verschillende kanalen waarop hij een beroep doet, helpen zijn boodschap te verspreiden. Omdat zijn romans, wellicht door hun populaire karakter, weinig (en zeker geen kritische) aandacht ontvingen is er maar een beperkte hoeveelheid geschikt materiaal voorhanden voor het receptieonderzoek. Artikelen uit de jaren twintig worden daarom aangevuld met artikelen die in 1934 verschenen naar aanleiding van de huldiging van de schrijver, een gebeurtenis die uitnodigde om een terugblik te werpen op Hans’ carrière en verwezenlijkingen tot dan toe.

¹⁰ Lode Baekelmans geciteerd in Lannau, Van Droogenbroeck & Walraed, *Abraham Hans*, 128.

¹¹ Erica van Boven, ‘Hollandse helden. Gemeenschap en natie in middlebrowromans,’ *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013): 148.

VOLKSROMANS, FEUILLETONS EN HET CULTURELE GEHEUGEN

56

In het boek *Memory in Culture* (2011) onderscheidt Astrid Erll twee verschillende functies die literatuur kan hebben binnen het culturele geheugen. 'Cultural texts' zijn teksten, zoals de Bijbel of de werken van Shakespeare en Conscience die door hun canonieke status nauw aan het hart liggen van een 'mnemonic community'. Als onderdeel van het culturele geheugen van een groep kunnen ze fungeren als opslagmedia voor dit geheugen. Om recht te doen aan de rol van literatuur binnen het culturele geheugen moeten we volgens Erll echter erkennen dat gedeelde waarden en collectieve concepten van identiteit ook ontleend kunnen worden aan 'triviale' literatuur.¹² Veel lezers halen hun kennis van het verleden immers niet (enkel) uit de eerder beperkte selectie van canonieke werken maar uit historische romans, romances en detectiveverhalen die ze zich op latere datum daarom niet altijd individueel voor de geest kunnen halen.¹³ In dat geval hebben we te maken met 'collective texts': media die het verleden verbeelden en verspreiden maar zelf niet noodzakelijk object van herinneringen zijn. De invloed van de teksten hangt af van de referentialiteit die door lezers aan de werken wordt toegeschreven. Die referentiële waarde is niet alleen afhankelijk van de pre-narratieve werkelijkheid waarnaar het werk verwijst maar evenzeer van de mate waarin de boodschap van het werk aansluit bij de reeds bestaande horizon van het culturele geheugen van een groep, van de mate waarin het werk met andere woorden resonanceert met bestaande beelden, sjablonen en genres. Dit houdt in dat 'collective texts' maar bestudeerd of begrepen kunnen worden in samenhang met de plurimediale netwerken waarbinnen ze functioneren, bestaande uit onder andere films, fotomateriaal, romans, krantenartikelen en politieke toespraken.¹⁴

Dat vereist dat 'niet alleen de literaire [betekenis], maar de bredere culturele, sociale en ideologische betekenis'¹⁵ van de romans onder de loep genomen worden. Die aanpak verdedigt ook Erica van Boven voor de studie van middlebrowromans. Zij pleit ervoor om inhoudelijke analyse te combineren met aandacht voor het sociologische functioneren van literaire werken. Om zich met andere woorden telkens opnieuw af te vragen: 'wat willen deze romans? [...] welke functies willen ze vervullen [...]?'¹⁶ Van Boven beschouwt middlebrowromans als media van een bepaald discours of 'een wijze van omgaan met bepaalde onderwerpen die zich

12 Astrid Erll, *Gedächtnisromane. Literatur über den Ersten Weltkrieg als Medium englischer und deutscher Erinnerungskulturen in den 1920er Jahren* (Trier: WVT, 2003), 60.

13 Astrid Erll, 'Reading Literature as Collective Texts. German and English War Novels of the 1920's as Media of Cultural and Communicative Memory,' *Frame* 18 (2005): 50.

14 Astrid Erll, *Memory in Culture* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 164-168.

15 Van Boven, 'Hollandse helden,' 149.

16 Ibidem.

uitdrukt in een set van ideologische noties¹⁷ en onderzoekt die ideologische dimensie aan de hand van terugkerende kernwoorden en thema's. Interessant met betrekking tot het werk van Hans zijn de conclusies die ze trekt in het artikel 'Hollandse helden. Gemeenschap en natie in middlebrowromans'. Het centrale element binnen de romans die zij daarin bestudeert is gemeenschappelijkheid: ze zijn erop gericht mensen samen te brengen en komen zo 'tegenmoet aan fundamentele behoeften aan houvast en een stabiele identiteit'.¹⁸ Dat is tevens de centrale bezorgdheid van Hans. Ook hij zet in op gemeenschappelijkheid en plaatst zichzelf en zijn teksten daartoe in een bemiddelingspositie. In de ogen van Hans was literatuur een instrument, schrijven een sociale praktijk. Als volksschrijver wilde hij bijdragen tot de ontvoogding, de zelfverheffing en de ontwikkeling van het zelfbewustzijn van de Vlamingen door hen aan het lezen te zetten.¹⁹ De invalshoek die gehanteerd wordt in middlebrowstudies biedt dus interessante perspectieven om zijn werk mee te verkennen.

Om een rol te spelen in het culturele geheugen moeten de verhalen het publiek echter ook weten overtuigen. Die overtuigingskracht onderzoek ik met behulp van het theoretische werk van Ruth Amossy. Amossy begrijpt argumentatie als de poging om via talige middelen de visie van een geadresseerde te veranderen, te heroriënteren of te versterken.²⁰ In het verlengde van de klassieke retoriek schrijft ze de overtuigingskracht van een discours toe aan een combinatie van logos (logische, rationele elementen), pathos (de emotionele respons die de schrijver wil bekomen) en ethos (het beeld dat de schrijver van zichzelf construeert). In de genres waarbinnen Hans schreef, de volksroman en het feuilleton, is vooral voor pathos een belangrijke rol weggelegd.²¹ De emotionele dimensie wordt binnen de verhalen vaak gebruikt om een onderliggende boodschap te legitimeren. Zo kan de identificatie met bepaalde 'goede' personages en de afkeer van anderen de tendentieuze dimensie van de tekst maskeren. Om dat effect te bekomen gebruikt de auteur een cultuurspecifiek reservoir aan opvattingen en inzichten, clichés en stereotypes, die gedeeld worden door schrijver en lezer en die gelieerd zijn aan morele sentimenten. Zo is de booswicht vaak ook een dronkenlap of vrouwenloper. Susan Suleiman noemt die techniek, waarbij de culturele en de

17 Ibidem.

18 Idem, 159.

19 Lannau, Van Droogenbroeck & Walraed, *Abraham Hans*, 134.

20 Ruth Amossy, 'Argumentation and Discourse Analysis,' in *The Discourse Studies Reader*, red. Johannes Angermüller, Dominique Maingueneau & Ruth Wodak (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014), 290.

21 Hans' werk verscheen vaak eerst als feuilleton en later als afzonderlijk te verzamelen katernen en/of volksroman. Daarom maak ik in dit artikel geen nadrukkelijk onderscheid tussen het genre van het feuilleton en het volksboek. Omdat de oorspronkelijke feuilletons (veelal) niet bewaard zijn gebleven gebruikte ik voor de analyses de gebonden katernen of de volksromans.

ideologische kenmerken van een personage overeenkomen, de techniek van het ‘amalgam’.²² Op die manier wordt de argumentatieve dimensie verweven met de plot en de ontwikkelingen binnen het verhaal.²³ Dat uit zich in het karakteristieke verhaalverloop waarbij de helden na vele verwickelingen het geluk vinden, terwijl het met de antagonist veelal slecht afloopt. In de woorden van Susan Suleiman: ‘the reader has but to follow his or her natural inclination, identifying with those who are right, rejecting those who are wrong, and through these judgements adapting his or her life to the truths that fictions offers.’²⁴ Zodoende vervullen de romans een exemplarische en didactische functie. Ze willen de lezer tonen hoe de wereld, of in dit geval de oorlogse gebeurtenissen, geïnterpreteerd moeten worden. Redundantie wordt hierbij niet geweerd.²⁵

DE OORLOGSLITERATUUR

Abraham Hans wijdde niet minder dan twaalf romans en een hele reeks verhalen voor de jeugd aan de Eerste Wereldoorlog.²⁶ Zijn belangstelling voor het onderwerp piekt tussen 1915 en 1922, nadien verdwijnt de oorlogsthematiek meer naar de achtergrond.²⁷ Inhoudelijk behandelen de verhalen zowat elk mogelijk onderwerp: de inval, het beleg van Antwerpen, de bezetting, de opgeëiste burgers in Duitsland, de vluchtelingen en de heropbouw zijn maar enkele voorbeelden. Zijn hoofdpersonages vertonen echter aanzienlijk minder diversiteit. Het gros van de verhalen speelt zich af in Vlaanderen en heeft een werkende Vlaming als protagonist. In dit artikel onderwerp ik vijf van zijn romans aan een nadere studie. Ze verschenen allen tussen 1915 en 1921 en bestrijken de periode waarin Hans zich toelegt op oorlogsliteratuur. Uit de titels die ik wist te bemachtigen, koos ik zowel werken die zich concentreren op het begin of eind van de oorlog als werken die de hele oorlog beslaan.²⁸ De verhalen zelf spelen zich af op verschillende locaties waaronder het front, het bezette gebied en het buitenland. Hierdoor biedt de selectie een goed overzicht van het beeld van de oorlog binnen het oeuvre van Hans. Ten slotte beperkt deze studie zich tot de volksromans en

22 Susan Rubin Suleiman, *Authoritarian Fictions. The Ideological Novel as a Literary Genre* (Princeton: Princeton University Press, 1993), 190.

23 Ruth Amossy, ‘Les récits médiatiques de grande diffusion au prisme de l’argumentation dans le discours. Le cas du roman feuilleton,’ *Belphégor* 9 (2010).

24 Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 239.

25 Idem, 149-197.

26 Lannau, Van Droogenbroeck, & Walraed, *Abraham Hans*, 43-49.

27 Idem, 49. Dit geldt enkel voor zijn werk voor volwassenen in de A. Hans kinderbibliotheek, die pas in 1922 van start ging, blijft dit thema een terugkerend onderwerp.

28 Niet alle titels zijn even makkelijk op te sporen. Een zoektocht naar *De opgeëisten* uit 1922 leverde in Unicat, de overkoepelende catalogus voor Belgische wetenschappelijke bibliotheken, bijvoorbeeld geen resultaten op.

feuilletons, waardoor jeugdboeken en non-fictie buiten beschouwing vallen.²⁹

Het eerste van de geselecteerde werken, *Voor de vrijheid*, verscheen in 1915 en focust op de eerste maanden van de oorlog. De roman volgt enerzijds de aftocht van het Belgische leger en anderzijds het wedervaren van de burgers tijdens de Duitse inval. Hoewel *Aan de IJzer* vier jaar later gepubliceerd werd, is het nawoord 16 juli 1915 gedateerd, een datum die meer in lijn ligt met de inhoud en toon van het verhaal. Het boek opent in het door de Duitsers bedreigde Diksmuide waar Bertha bidt voor Pol, haar verloofde, nu soldaat in het Belgische leger, en volgt de avonturen van de twee geliefden tot ze elkaar uiteindelijk weer vinden in het Engelse Folkestone. Het derde boek *Het beleg van Antwerpen* (1919), is om twee redenen opmerkelijk, in de eerste plaats speelt het zich af in een grootstedelijke omgeving en ten tweede krijgen we bij uitzondering een Duitse protagonist. In een notendop gaat het verhaal als volgt: aan de vooravond van de oorlog bekennt Wilhelm Kühlman de Vlaamse Louise Poelaert zijn liefde. Wanneer de Eerste Wereldoorlog losbarst moet de Duitse jongeman echter onverwijld naar zijn thuisland terugkeren om daar het leger te verwoegen. In de greep van het Duitse militarisme misbruikt Wilhelm daarop Louises liefde om informatie te bekomen over de bewegingen van het Belgische leger. Het meisje, verscheurd tussen haar liefde en haar plicht aan haar landgenoten, breekt uiteindelijk met hem. Met Wilhelm loopt het slecht af, hij sterft in de strijd. Louise trouwt daarentegen met Jules Verstrepen, een plichtsbewuste Belgische zeeman en leeft, zo kunnen we veronderstellen, nog lang en gelukkig. *'t Maagdeke van Meessen*, dat in datzelfde jaar als feuilleton verscheen, beslaat net als *Het beleg van Antwerpen* de hele oorlog. Ook dit werk draait rond het lot van een paar tragische geliefden: Maarten Dewilde, afkomstig uit een rijke, Vlaamse, Franstalige familie in Ieper en Clara, een boerenmeisje uit diezelfde streek.³⁰ In de lang uitgesponnen historie is er veel aandacht voor de laakbare houding van de hogere Franstalige klassen en de erbarmelijke taaltoestanden. Ten slotte is er nog *De dood in Vlaanderen* (1921). Dit verhaal neemt, op chronologisch vlak, de draad op waar het vorige boek eindigt en concentreert zich op de heropbouw van de verwoeste gewesten.

²⁹ Voor meer over de Vlaamse oorlogsliteratuur voor de jeugd tijdens het interbellum zie: Van Coillie & Van Etterbeek, “Jezus, geef ons den vrede, want de oorlog is wreed” De verbeelding van Wereldoorlog I in de Vlaamse kinderliteratuur van het interbellum, *Spiegel der Letteren*, te verschijnen.

³⁰ De roman is in 2015 opnieuw uitgegeven door het Liberaal Archief, in samenwerking met het Protestants Historisch Museum Abraham Hans en het Abraham Hans Genootschap.

SETTING EN PERSONAGES

De rode draad in al deze werken is de liefde voor Vlaanderen. Dat blijkt zowel uit de beschrijving van het landschap als uit de personages die worden opgevoerd. Hans neemt elke gelegenheid te baat om te vertellen over de rijke geschiedenis van de streek. Naar Vlaanderen wordt in *Aan de IJzer* beurtelings verwezen als ‘Gudrun’s land’ (de vrouw die ons sprak ‘van Vlaamsche kracht en Vlaamsche vrijheidszin’), het ‘land uit de zee gewonnen door de vrijheidminnende Kerelen’ en ten slotte als het:

60

Land van Gezelle en Verriest en Albrecht Rodenbach, poëtisch Vlaanderen, met uw ‘stille, tevreden’ mensen, uw zoete, zangerige taal, uw rijke historie, uw schoone akkers, uw frissche weiden, uw kabbelende beekjes.... met al uw torentjes en klokken en beiaarden³¹

Dat Hans voor de beschrijving van het landschap een beroep doet op Conscience en het West-Vlaamse driemanschap: Gezelle, Verriest en Rodenbach, mag niet verbazen. Zij waren enkele van de grootste sterren aan het Vlaamse firmament. Hun oeuvre gold binnen de romantisch-idealistische stroming van de Vlaamse beweging als een van de bouwstenen van de Vlaamse identiteit. De verwijzingen zullen bijgevolg zelfs de minst belezen onder de lezers vertrouwd in de oren hebben geklonken en konden zo een gevoel van verbondenheid, het bewustzijn van een gedeelde culturele identiteit, opwekken. De schrijver doet overigens wel vaker een beroep op ‘cultural texts’. In *Aan de IJzer* ervaart Pol het landschap en leven in West-Vlaanderen door de lens van Gezelles poëzie. Diens gedichten fungeren in het verhaal als een normatief en formerend programma. Zo onthult *O’t ruischen van het ranke riet* aan de personages hoe de oorlog begrepen moet worden.³²

Hiermee plaatst Hans zijn werk stevig in een traditie waarvoor vooruitgang, in de woorden van Matthijs de Ridder, bestond uit een ‘terugkeer naar vervlogen tijden.’³³ Het onechte gezag van de Duitsers ontvangt dan ook de nodige aandacht:

Op den halletoren [...] voerde nu de vlaggen van den reus [...] De Duitschers te Brugge [...] waar alles, ja alles tot den Vlaming van den vaderen spreekt, van heftigen strijd voor de vrijheid, van het stoere Keurlenvolk [...] Voorbij ’t beeld van de vrijheidshelden Breydel en Deconinck, [...] langs ’t huiseke waar Gazelle [sic] aan Vlaanderen geschonken werd, en in de straten waar hij ‘den werkenden man’, dien hij ‘zoo geerne zag’, bemoedigde en steunde, langs de monumenten

31 Abraham Hans, *Aan de IJzer* (Antwerpen: L. Opdebeek, 1919), 42, 13, 42.

32 Idem, 218-219.

33 Matthijs de Ridder, ‘Staatsgevaarlijk! De activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren, 1912-1933’ (Ongepubliceerd proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2009), 55.

van Vlaanderen’s historie, stapten nu Duitschers als meesters, heerschers, door ’t recht van den sterkste ...³⁴

De vreemde aanwezigheid in historisch betekenisvolle plaatsen wordt ervaren als een schending van de culturele identiteit.³⁵ De verwijzingen zijn in de romans ook allerm minst willekeurig gekozen. Enerzijds roept Hans het beeld op van een streek waar ‘nimmer iets buitengewoons voorviel, omdat men zoo den vrede be-minde ...’³⁶ Anderzijds benadrukt hij, in bewoordingen die meer dan een echo bevatten van *De leeuw van Vlaanderen*, de enorme hang naar vrijheid die dat schijnbaar slaperige volk bezit, een vrijheid die ook de hedendaagse bevolking tot de laatste snik zal verdedigen:

’t Waren vreedzame arbeiders, wroeters, zwoegers, werkers, ’t waren kooplieden, ambtenaren [...]. Gelijk in ’t oude Vlaanderen de neringen en ambachten soms ’t werkhuis verlieten, het gereedschap aan den muur hingen en het wapen er van namen, om de vrijheid te verdedigen, zoo waren ook deze plots uit hun rustig, te-vreden bestaan opgeroepen, ter bescherming van huis en haard.³⁷

Deze mannen vechten niet uit militarisme maar voor ‘vader en moeder, en vrouw en kinderen, zusters, verloofde ...’ die achterbleven in het bezette land.³⁸

Aan de gevolgen van de Duitse inval voor de burgers besteedt Hans bijgevolg veel aandacht. De focus ligt op de ontregeling van het dagelijkse leven, de paniek, angst, onzekerheid en de folterende bezorgdheid om het lot van familieleden. In *Voor de vrijheid* staan de mensen ‘angstig voor de deur, weifelend wat ze zouden doen.’³⁹ Die keuze wordt hen al gauw uit handen genomen. De valse beschuldiging ‘Man hat geschossen’ weerklinkt en de Duitsers jagen ‘de mannen voort, terwijl de achtergeblevenen luid schreiden en jammerden.’⁴⁰ Voor lezers die net zelf uit de oorlog kwamen, zullen deze scenes behoorlijk indringend zijn geweest, zeker aangezien de personages, net als het beoogde lezerspubliek, veelal gewone, werkende en vredelievende burgers zijn. In de verhalen bevinden we ons in een wereld van kloeke landbouwers, eerlijke werkmannen en meevoelende, zorgende vrouwen. In *De dood in Vlaanderen* wordt de oorlog door een vrouwelijk personage samengevat als ‘vier jaren van onzekerheid en

34 Abraham Hans, *Voor de vrijheid* (’s-Hertogenbosch: Berger, 1915), 206-207.

35 Voor meer hierover zie bijvoorbeeld: John Horne, ‘Belgian intellectuals and the German invasion, 1914-15,’ in *Une guerre totale? La Belgique dans la Première Guerre Mondiale*, red. Serge Jaumain, Michaël Amara, Benoît Majerus & Antoon Vrints (Brussel: Archives générales du royaume, 2005), 391-404.

36 Hans, *Aan de Ifzer*, 8.

37 Idem, 79.

38 Ibidem.

39 Hans, *Voor de vrijheid*, 221.

40 Idem, 223.

angstig wachten, vreezen en hopen [...] bange dagen en slapeloze nachten'.⁴¹ Nu keert ze weer naar haar oude dorp in de hoop haar man, die bij het leger was, daar terug te vinden. Via vaders, broers, geliefden of zonen die onder de wapenen werden geroepen is er een grote affectieve verbondenheid tussen burgers en soldaten.

62

Niet enkel soldaten zijn helden in de verhalen van Hans maar ook Vlaamse burgers die in moeilijke omstandigheden hun plicht doen. Die 'gewone' mannen en vrouwen worden zowel expliciet als impliciet verbonden met hun roemrijke voorvaderen. Lode Wijns, één van de hoofdfiguren uit *Het beleg van Antwerpen*, wordt aan de lezers voorgesteld als 'een echte Sinjoor [...] de liefde voor Antwerpen zat er bij hem diep in.' Wanneer de oorlog uitbreekt, besluit Lode's vader niet te vluchten want 'een Sinjoor loopt nu toch niet bij het eerste kanonschot weg'. Dit is ook meteen het enige dat de Antwerpse Louise aan te merken heeft op de Duitse Wilhelm; hij mag dan wel een deftige jongen van goede familie zijn maar ze wilde toch liever 'dat het een echte Sinjoor was ...'⁴² Hans linkt de identiteit van de personages met de streek waarin ze geboren en getogen zijn. De organische nationalistische binding tussen personages en land wordt ook op andere manieren verbeeld. In de ogen van Maarten is zijn geliefde Clara in 't *Maagdeke van Meessen* bijvoorbeeld één met de dalen en de dorpjes in het groen. Ze 'behoorde bij dat oord, als een heerlijke bloeme in al haar-schoonheid opengegaan, stralend [...] als de velden zelf'.⁴³

DE VERBEELDING VAN DE INVAL: VECHTEN VOOR HET VADERLAND

Erica van Boven wijst erop dat de verteller de lezer ook in de verhaalwereld kan betrekken met behulp van het woord 'ons' of 'onze'.⁴⁴ Het gebruik van dit woord creëert, zoals Van Boven opmerkt, een link tussen lezer, personages en verteller. Hans maakt rijkelijk gebruik van die techniek in zijn oorlogswerk. Zodra het vaderland in het gedrang komt, komt in *Voor de vrijheid* en *Aan de IJzer* de eenheid aller Belgen op het voorplan te staan. Dan is het 'ons landje' dat binnengevallen wordt, 'ons legertje' dat vecht en zijn het 'onze soldaten' die strijden. Het woord 'ons' functioneert hierdoor tegelijkertijd als een uitsluitingsmechanisme dat de afstand tussen de 'onzen' en de 'ander' vergroot. Dit blijkt ook uit volgend fragment:

⁴¹ Abraham Hans, *De dood in Vlaanderen* (Kontich: Hans, 1921), 6.

⁴² Abraham Hans, *Het beleg van Antwerpen of de liefde van Louise* (Kontich: Hans, s.d.), 2, 195, 4.

⁴³ Abraham Hans, 't *Maagdeke van Meessen* (Antwerpen: Vlaamsche Boekhandel, 1919), episode 1, 3.

⁴⁴ Van Boven, 'Hollandse helden,' 153.

Duitschland, [...] dat zoo op beschaving en kultuur roemde [...] het sleurde *ons* in zijn vreeselijken krijg [...] het wil op *ons* leven en teren, zijn zege koopen met *ons* bloed,... *onze* welvaart, *ons* geluk! Het sloeg zoo-veel *onzer* zonen.... en ook dochteren en kinderen.⁴⁵

Uit bovenstaande wordt duidelijk dat Hans de inval kadert in het welbekende dappere- of arme-kleine-België-sjabloon dat ook in de geallieerde propaganda vaak gebruikt werd en in België zelf nog vele jaren na de oorlog zou voortleven. België wordt, in tegenstelling tot Duitsland, voorgesteld als een eerbaar land dat zijn woord houdt. Het is buiten zijn wil om in de oorlog ‘gesleurd’ maar zal toch ‘de door traktaten en ook door den koning van Pruisen gewaarborgde neutraliteit, met alle kracht [...] verdedigen.’⁴⁶ Moreel heeft België zo het overwicht, op militair vlak is dat allermint het geval. ‘t Schrikbeeld was akelige waarheid geworden. Duitschland, ‘t machtige rijk, had ‘t kleine België den oorlog verklaard, de reus trok tegen den dwerg op’.⁴⁷ Het dappere landje geeft de moed echter niet op en biedt de uitdaging verenigd het hoofd: ‘t land vroeg zijn zonen, de koning zijn soldaten’ en de bevolking reageert plichtsbewust op die oproep.⁴⁸ De Vlaamse gemeenschap staat als één man achter de Belgische oorlogsinspanning.⁴⁹

In *Voor de vrijheid* en *Aan de IJzer* plaatst Hans tijdens de inval de hechte relatie tussen Vlaanderen en België voor het voetlicht. Dat weerspiegelt zich in het aantal vermeldingen van Vlaanderen en België in de tekst. De woorden Belgen en België komen we 165 maal tegen, Vlaanderen, Vlaamsch of Vlaming slechts 59 maal. Hiermee strookt het werk met de bevindingen van historica Laurence van Ypersele die stelt dat de Belgische identiteit in deze periode veel overeenkomsten vertoonde met een Russische matroesjkapop.⁵⁰ Loyaliteit aan de natiestaat sloot loyaliteit aan andere, lokale, gemeenschappen allermint uit maar bouwde net voort op dit sentiment.⁵¹ De Vlaamse Julien, een hoofdpersonage uit *Voor de vrijheid* wil dan ook strijden ‘voor koning en volk, voor ‘t kleine, geschonden vaderland’.⁵² Ook Pol vecht, volgens zijn geliefde Bertha, in *Aan de IJzer* ‘voor Vlaanderen en België, voor ‘t vaderland’.⁵³ Hijzelf drukt zich echter iets voorzichtiger uit

45 Hans, *Aan de IJzer*, 28.

46 Hans, *Voor de vrijheid*, 41.

47 Idem, 33.

48 Idem, 15.

49 Hans gebruikt dezelfde beelden en bewoordingen in zijn kinderverhalen. Voor meer hierover zie: Jan Van Coillie & Myrthel Van Etterbeeck, ‘“Jezus, geef ons den vrede”’.

50 Valérie Rosoux & Laurence van Ypersele, ‘The Belgian National Past. Between Commemoration and Silence,’ *Memory Studies* 5 (2011): 48.

51 Jo Tollebeek, ‘Historical Representation and the Nation-state in Romantic Belgium (1830-1850),’ *Journal of the History of Ideas* 59 (1998): 329-353.

52 Hans, *Voor de vrijheid*, 58.

53 Hans, *Aan de IJzer*, 7.

‘[d]oor [Vlaanderen] die geliefde streek beminde hij ook ‘t grooter vaderland, zijn België, waarvoor hij gestreden had en nog strijden zou ...’ waarmee hij meteen de grenzen van zijn loyaliteit afbakt.⁵⁴ In navolging van Conscience stelt Hans de relatie tussen Vlaanderen en België voor als een verstandshuwelijk. België kon op de steun van het volk rekenen zolang Vlaanderen werd gerespecteerd.⁵⁵ In *Aan de IJzer* en *Voor de vrijheid* vormt dit geen probleem. Het leger staat in die verhalen haast model voor een ideale Belgische staat waarbinnen Vlamingen en Walen van alle klassen in harmonie samenleven. Wanneer de Vlaamse troepen ‘den Vlaamschen Leeuw schallen’ zingen de Walen mee.⁵⁶ Als broeders, benadrukt Hans, staan de ‘[s]oldaten van ‘t kleine België [...] schouder aan schouder’⁵⁷ verenigd tegen de gemeenschappelijke vijand, geleid door competente en vooruitziende, Franstalige oversten ‘wiens kalme dapperheid hen allen beheerscht’. Ze zijn ‘streng, maar nimmer trotsch’ en tonen zich ‘steeds den eersten soldaat’.⁵⁸

HET BELEG VAN ANTWERPEN OF EEN BLIK IN DE PSYCHE VAN DE VIJAND

Aan Duitse zijde gedragen de soldaten zich wel anders. Meestal krijgen we weinig inzicht in de beweegredenen van de tegenstander, maar in *Het beleg van Antwerpen* gunt Hans de lezer uitzonderlijk een blik in de Duitse psyche. De roman handelt over de vernietigende invloed van blind geloof in hiërarchieën en de nood aan vrijheid en kritische meningsvorming. Hans benadert hier de problematieken die zijn werk karakteriseren vanuit een andere invalshoek. Men moet niet ver zoeken om te beseffen dat de weergave van de Duitse maatschappij en personages veel zegt over Hans’ visie op België. Door de Duitse maatschappij van binnenuit af te beelden, zet hij eveneens de Vlaamse mentaliteit in reliëf en belicht hij de (potentieel) problematische aspecten van de Belgische samenleving. In die zin is dit boek duidelijk de voorganger van de meer kritische en ontgoochelende blik op de Belgische staat die overheerst in ‘t *Maagdeke van Meessen* en *De dood in Vlaanderen*.

In *Het beleg van Antwerpen* zet de auteur het contrast tussen het Belgische en Duitse waardensysteem tot in den treure toe in de verf, zelfs de naamgeving is niet neutraal. In het verhaal wordt de koude afstandelijke familie Kühlman als vertegenwoordiger van de Duitse ‘Kultur’ tegenover de warme verwelkomende familie Poelaert geplaatst. Vader Kühlman is ‘een echte Duitscher, doortrokken van ‘t Pruisisch militarisme ... Voor hem was de keizer een afgod en de monsterachtige

⁵⁴ Idem, 27.

⁵⁵ De (evolutie van de) familiemetafoor wordt uitgebreid besproken in: De Ridder, ‘Staatsgevaarlijk!’ 51.

⁵⁶ Hans, *Voor de vrijheid*, 81.

⁵⁷ Idem, 24.

⁵⁸ Hans, *Aan de IJzer*, 169, 24.

oorlog een heilige zaak.⁵⁹ Hij drukt zijn zoon op het hart dat een Duits soldaat niet mag ‘twifelen, niet vragen, zelfs niet denken: die gehoorzaamde slechts!’⁶⁰

De alwetende verteller, die Suleiman de ultieme autoriteit noemt,⁶¹ laat geen twijfel bestaan over wat hij hiervan denkt: ‘De oude heer Kühlmann had het wel juist uitgedrukt, dat zijn zoon nu voortaan geen onafhankelijk, vrij mensch meer was, doch slechts een klein radertje in die geweldige Pruisische oorlogsmachine.’⁶² Wanneer Wilhelm, die zijn voornaam deelt met de verafgode keizer, zijn vaders perspectief internaliseert, benadrukt de verteller dat hij ‘den slavenketen, die hem bond, niet gevoelen’ wil en zich in plaats hiervan blindelings laat meeslepen door de corrumperende oorlogsroes.⁶³ De gebeurtenissen onderstrepen nogmaals dat we geen gewicht horen te hechten aan de mening van Wilhelm. In Leuven helpt de jongeman Belgische burgers opjagen te midden van de brandende gebouwen, terwijl dronken soldaten razen, zingen en twisten om buit. Naast de verteller kunnen volgens Suleiman ook personages de ideologische boodschap uitdragen.⁶⁴ Een wat oudere Duitse soldaat en zijn makker vertolken de visie van Hans: zij schamen zich voor de Duitsers die ‘dienen als poppen voor de groote schelmen die een nieuw afzetgebied noodig hebben’.⁶⁵ ‘Welke helden, [sic] zijn we dan voor het groot kapitaal.’⁶⁶ Afwijkende stemmen worden echter niet getolereerd, en één hen van zal die mening met zijn leven bekopen. Wilhelm zelf komt net voor het eind tot bezinning en beseft dat zijn oudere strijdmakers wellicht een punt hadden. In een brief aan Louise vervloekt hij het monsterachtige Duitse militarisme en verklaart hij dat de krijg hem heeft bedorven ‘acht maanden waren genoeg [...] om een geheele opvoeding van twintig jaar ter verwoesten. Of deugde die opvoeding zelfs wel? Men brengt daar juist de rhum rond voor ons. Wij moeten beneveld zijn om beter als razende beesten te vechten ... Dat is de oorlog.’⁶⁷ In het besef dat hij gaat sterven gebiedt hij Louise gelukkig te zijn. Louise’s zuster is weinig geneigd hem te vergeven: ‘t is erg maar al dat berouw komt zoo laat. De Duitsers waren toch ook menschen die konden denken en oordeelen ...’⁶⁸

De Duitse mentaliteit wordt hier voorgesteld als de antithese van de Vlaamse. De Duitsers zijn een slaafs volk, verblind door eigenwaan en militarisme, en hun doorgedreven ontzag voor hiërarchische structuren resulteert in rampspoed

59 Hans, *Het beleg van Antwerpen*, 22.

60 Idem, 23.

61 Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 71.

62 Hans, *Het beleg van Antwerpen*, 22.

63 Idem, 118.

64 Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 185-186.

65 Hans, *Het beleg van Antwerpen*, 81.

66 Idem, 97.

67 Idem, 320.

68 Ibidem.

voor henzelf en de wereld. Ze leven niet, maar worden geleefd door hun keizer en het grote geld. De woordkeuze (weerloze burgers, beestachtige tonelen, tierende, bluffende Duitsers), redundante herhalingen, onflatteuze vergelijkingen en vertellerscommentaar laten weinig twijfel bestaan wie van de twee partijen in zijn recht is.⁶⁹ Voor wie toch nog zou twijfelen biedt de plot de uitkomst. Ook die staat in dienst van de boodschap. De Vlaamse Louise ziet uiteindelijk in dat ze beter af is met de even Vlaamse Jules, terwijl Wilhelm, die meegaat in de Duitse manier van denken, een ellendige dood sterft.⁷⁰ Zoals Suleiman aangeeft: 'a single (minded) reading can account for all the elements in the work; indeed, it is precisely towards such a reading that the work's ideological supersystem orients the reader.'⁷¹ Toch is dit de enige roman van Hans waar de Duitsers meer zijn dan louter een boeman. Door Wilhelm te kiezen als focalisator wordt het mogelijk begrip te voelen voor de jongeman. Hij stelt afschuwelijke daden maar die zijn gedeeltelijk te wijten aan de omgeving waarin hij opgroeide en aan het feit dat hij nooit de middelen kreeg aangereikt om zelfstandig te denken. Wanneer Louises verstandige, vooruitziende zus met de sprekende naam Prudence haar oordeel velst over Wilhelm, kan de lezer dit, net als Louise, wel erg hard vinden. In het ideologische universum dat Hans scheidt, is dat een valabele positie. In dit geval legt men de schuld bij het maatschappelijk systeem dat blinde gehoorzaamheid promoot en onafhankelijke meningsvorming verhindert. Dit is belangwekkend, omdat uit andere verhaallijnen in de roman blijkt dat de kiemen van die misstanden ook aanwezig zijn in de Belgische samenleving. In België zorgen sociale ongelijkheid en de problematische relatie tussen de verschillende standen in combinatie met de taalkwestie voor scheefgetrokken machtsverhouding tussen de Vlamingen, de Franskijns (in mindere mate de Franstalige elite) en de staat.

DE ONTGOOCHELING

In de latere verhalen is het dan ook niet de externe dreiging van de Duitsers die de voornaamste bron van spanning levert maar zijn het de intra-Belgische relaties. Vooral de hogere kringen maken een slechte beurt. Ze laten zich voorstaan op hun

69 Voor meer details over het systeem van redundanties in de tendentieuze roman zie: Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 149-197.

70 Interessant is dat Wilhelm niet rechtstreeks ten onder gaat aan het gevolg van de acties die hij stelt tegenover de Belgische bevolking maar naar het front wordt gestuurd omdat hij naar bed gaat met Agneta, een onschuldige Duitse van goede afkomst, en haar een geslachtsziekte doorgeeft die hijzelf onder de corrumperende invloed van de oorlog opliep bij 'een slet'. Blinde gehoorzaamheid, zo wordt geïmpliceerd bereidt je niet voor om de juiste keuzes te maken. Dit geldt ook voor de opvoeding van vrouwen. Agneta's 'opvoeding was streng geweest maar broos. Niet door onwetendheid wapent men een meisje tegen de gevaren, die haar in de wereld bedreigen' (Hans, *Het beleg van Antwerpen*, 304).

71 Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 71.

rang, doen voornaam, gebruiken hun macht en rijkdom om meisjes te verleiden en kijken minachtend neer op de plaatselijke bevolking. In plaats van een voorbeeldfunctie te vervullen ontlopen ze tijdens de oorlog bovendien hun verantwoordelijkheid. In vier van de vijf romans worden personages geconfronteerd met de gevolgen van het plaatsvervangersysteem. In het Belgische leger was het tot 1909 mogelijk te ontsnappen aan de selectieve dienstplicht door een vervanger te betalen. Nu liepen '[j]onge, welgestelde kerels' vrij rond die de 'vaderlandsche plicht' afgekocht hadden, terwijl '[v]aders hier de eerste schokken zouden opvangen'.⁷² Hans kaart via zijn romans ook andere grieven aan. Zelfs in het in 1915 verschenen *Voor de vrijheid* vindt men een zeldzame kritische passage als de volgende:

[...] wie tot de gelukkigen behoorde [en die dag post ontving], ging gauw in een hoekje of tegen den muur en las de woorden, woorden van grove, scheeve letters, soms woorden, welke kreupele zinnen vormden, maar zo vol liefde.⁷³

Afb. 3 *Voor de vrijheid*, 1915. (Collectie Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience Antwerpen)

Deze aanklacht die steeds weer terugkeert in de verhalen, echoot de contemporaine preoccupatie van de Vlaamse beweging met kwaliteitsvol Nederlandstalig onderwijs. Dat de auteur de Franstalige hogere klassen daarvoor verantwoordelijk houdt, steekt hij niet onder stoelen of banken. 'Gij allen met uw fabrieken zuigt het volk uit en laat ze overigens maar voortdompelen in onwetendheid!' roept Maarten in *'t Maagdeke van Meessen* beschuldigend tegen zijn rijke, Franstalige familie.⁷⁴ Mensen dom houden, voorkomen dat ze zich vragen gaan stellen is een principe waarop ook de verguisde Duitse samenleving is opgebouwd.

Keer op keer wordt in *'t Maagdeke van Meessen* herhaald dat het activisme een godsgeschenk is voor de Franskiljons, de Franstalige, Vlaamse hogere klasse, die er 'een wapen in hebben tegen [...] [de]

⁷² Hans, *Het beleg van Antwerpen*, 28, 29, 72.

⁷³ Hans, *Voor de vrijheid*, 81.

⁷⁴ Hans, *'t Maagdeke van Meessen*, episode 1, 7.

Vlaamsche beweging'.⁷⁵ Het is dan ook niet verwonderlijk dat een verwerpelijke figuur als een oorlogsprofiteur die uit is op snel gewin, zich in de boeken van Hans afkeert van het Nederlands ten gunste van het Frans. Mannen die eertijds omgingen met de Duitsers worden na de oorlog de grootste vaderlanders. Zo wil in *De dood in Vlaanderen* de woekeraar Dezorge:

[...] eerelid worden van een vaderlandsche maatschappij, een die op zijn Fransch gedraaid is, want 't beste patriotisme waarnaar het meest geluisterd wordt, is schreeuwen en tieren tegen de flaminganten. Verleden week zat ik op den tram. En ik hoorde een reiziger in 't Vlaams een kaartje vragen. 'k Vroeg hem of hij activist was, en in twee drie seconden had ik de halve tram tegen hem opgejaagd.⁷⁶

68

Hans zal de activisten nooit verdedigen. Die steken immers een stok in het wiel van de meer gematigde Vlaamse beweging, maar het zijn, in *De dood in Vlaanderen*, wel steeds oorlogsprofiteurs of andere onbetrouwbare personages die, veelal uit eigenbelang, onschuldige Vlamingen ervan beschuldigen activist te zijn.

Het is in dit boek dat Hans het scherpst uit de hoek komt over de Vlaamse kwestie. Het verhaal volgt de belevenissen van de twee zusters Reinilde en Blondine en hun nicht Malvina die aan het begin van de oorlog uit West-Vlaanderen gevlucht zijn en een onderkomen hebben gevonden in Koutergem, een dorp in het bezette land. Nu de oorlog voorbij is, wensen ze '[g]edreven door de liefde voor eigen streek en gewest' terug te keren naar Steenhoven om hun oude dorp, waarvan niets overblijft, weer op te bouwen.⁷⁷ De staat is echter minder dan behulpzaam. Van het gedroomde liefdevolle huwelijk tussen Vlaanderen en België dat Conscience volgens De Ridder voor ogen stond, en dat als ideaalbeeld gold in Hans' vroege oorlogsromans, is hier al lang geen sprake meer.⁷⁸ Een voormalig soldaat en mededorpeling legt aan Malvina uit hoe de gedroomde Belgische familie er in werkelijkheid uitziet:

Volgens de Walen zijn Waal en Vlaming maar voornamen en België is de familienaam maar in waarheid betekent het: de Waal is de groote broer, die altijd voortrokken wordt [...]. Broeder Vlaming om zijn dapperheid werd maar een keer vooruitgestoken en dat was binst den oorlog, toen hij altijd en eeuwig in de eerste linie stond en broeder Waal vooral in de bureelen zat [...]. En als ge het zegt, dan wordt broeder Waal nog kwaad en roept hij dat tooverwoord: 'er zijn geen Vlamingen en Walen, er zijn alleen Belgen'.⁷⁹

75 Idem, episode 19, 11.

76 Abraham Hans, *De dood in Vlaanderen* (Kontich: Hans, 1921), 194.

77 Idem, 113.

78 De Ridder, 'Staatsgevaarlik!', 42.

79 Hans, *De dood in Vlaanderen*, 162.

Met die laatste woorden kant de schrijver zich uitdrukkelijk tegen de beroemde formule van de negentiende-eeuwse patriottische dichter Antoine Clesse die meende dat: ‘Flamands, Wallons, ce ne sont là que des prénoms. Belge est notre nom de famille.’⁸⁰ Ondertussen ploeteren de Steenhovenaars verder zonder hulp van de Belgische staat, een staat die overigens maar weinig overeenkomsten meer vertoont met het onschuldige eervolle land uit *Voor de vrijheid*.⁸¹ Terwijl de Waalse grootnijverheid miljoenen krijgt, moeten de Vlamingen wachten. Het boek sluit met de volgende passage: ‘Spanooge en Nele, Wauters en Bertha en vele andere stoere Vlamingen brachten steeds meer leven in het doodsche Vlaanderen, doch in aller gemoed steeg de verbittering [...] Neen nog was de dood uit Vlaanderen niet geweken.’⁸²

Opmerkelijk is dat *De dood in Vlaanderen* niet onverdeeld gelukkig eindigt. De grootste kwaaddoener ontloopt het gerecht.⁸³ De woekeraar Dezorge wordt niet vervolgd en kan met zijn geld een liederlijk leven gaan leiden in Brussel, terwijl een arme Vlaamse schoolmeester onterecht in de gevangenis belandt, een oudsoldaat sterft omdat zijn wonden ten gevolge van de taalkloof niet goed verzorgd werden en de Vlamingen in de verwoeste gewesten geen hulp ontvangen. Hiermee wijkt de roman af van het typische einde van een tendentiekus werk, waar de slechten steeds hun bekest krijgen⁸⁴ en creëert Hans het gevoel dat het verhaal nog onaf is, dat het einde nog geschreven moet worden. *De dood in Vlaanderen* is daardoor in wezen zowel een oproep om beterschap als een waarschuwing aan het adres van de staat.

Zo sluiten de volksboeken van Hans mooi aan bij de evolutie van het Vlaams-nationalistische discours in en over de Eerste Wereldoorlog. Ter illustratie: in *Voor de vrijheid* verwijst het woord plicht voornamelijk naar de plicht van de Vlaamse soldaten tegenover België. In *De dood in Vlaanderen* is het omgekeerde het geval. In dat boek wordt aan de staat gevraagd zijn beloften aan de Vlamingen in te lossen. De Vlaamse leeuw verandert ondertussen van een teken van België's eendracht in een symbool van verdeeldheid. Waar in *Voor de vrijheid* de Walen de Vlaamse leeuw nog meezongen, wordt in *De dood in Vlaanderen* een speld met de Vlaamse Leeuw erop een bewijs van activisme. In de karakterisering van de leidinggevenden zien we een gelijkaardige evolutie. In eerder boeken is sprake van dappere onverstoerbare oversten die hun mannen met gevaar voor eigen leven leiden. In *De dood in Vlaanderen* horen we in volgend gesprek tussen Malvina en Reinilde een heel ander geluid:

⁸⁰ Antoine Clesse, *Chansons* (Tournai: Delmée, 1866), 109.

⁸¹ Dat in de eerdere verhalen over het land en hier over de staat gesproken wordt, signaleert dat Hans zich niet afkeert van België an sich maar van de koers die door de contemporaine machthebbers gevaren wordt.

⁸² Hans, *De dood in Vlaanderen*, 301.

⁸³ Hij drijft zichzelf uiteindelijk wel de verdoemenis in.

⁸⁴ Suleiman, *Authoritarian Fictions*, 100.

[M.] Er zijn er veel [Vlamingen] onschuldig gestraft omdat ze de orders niet verstonden of verkeerd begrepen. [...] Zoo veel officieren kenden geen Vlaamsch en deden geen moeite om het te leeren [...].

[R.] Dus de geleerde officieren moesten maar één taal kennen en de jongens twee [...].

[M.] Ze hebben lang moeten vragen en zagen eer ze in de loopgraven nevens de Fransche ook Vlaamsche opschriften kregen [...]. De Vlamingen [...] werden in Frankrijk, als ze Vlaamsch spraken dikwijls uitgescholden voor Boche. [...] En dat kwam meest door het opstoken en schrijven in de gazetten van Franskiljons en Walen, maar vooral Franskiljons die hun eige tale verachten. 't Is of ge dan toch uw moeder misprijst.⁸⁵

70

De klachten van de personages vertonen erg veel gelijkenissen met wat historicus Daniël Vanacker heeft opgetekend in zijn boek over de Frontbeweging.⁸⁶ Net als in dit geradicaliseerde segment van de Vlaamse beweging ziet men ook in de boeken van Hans het voortschrijdende verlies van vertrouwen in en groeiende wantrouwen tegenover de Belgische staat. Toch is er een belangrijk verschil tussen Hans en de meer radicale elementen van de Vlaamse beweging. Deze laatsten verliezen ook het vertrouwen in het volk dat te diep gezakt zou zijn om voor zichzelf op te komen. Ook Elke Brems en Sophie De Schaepdrijver signaleren dat in hun respectieve lectuur van een selectie van Belgische oorlogsromans: de held staat er in zulke mate apart van de gemeenschap dat we ons kunnen gaan afvragen of deze gemeenschap überhaupt haar helden wel verdient.⁸⁷ Uit de werken van Hans blijkt echter het tegenovergestelde, hij behoudt een groot vertrouwen in diezelfde Vlamingen. Waar de staat in gebreke blijft, bouwen deze mensen Vlaanderen weer op.

ENORME DRAKEN OF WAARDEVOLLE LITERATUUR

Hans' volkse romans werden in Vlaanderen zelden gerecenseerd. In literaire of algemeen-culturele tijdschriften laat Hans' schrijfarbeid dan ook weinig sporen na.⁸⁸ Enkel in een (katholiek) bibliografisch tijdschrift als *Boekengids*, dat streef-

⁸⁵ Hans, *De dood in Vlaanderen*, 84-85.

⁸⁶ Daniël Vanacker, *De frontbeweging*.

⁸⁷ Sophie De Schaepdrijver, 'Een gemene tijd. De bezetting van '14-'18 en de Belgische prozaliteratuur van het interbellum,' in *Erfzonde van de twintigste eeuw. Notities bij '14-'18*, red. Sophie De Schaepdrijver (Antwerpen: Houtekiet, 2013), 217, 219; Elke Brems, 'Deugdelijk uurtje of historisch moment? Het oeuvre van Jozef Simons,' in *De stekelige jaren. Literatuur en politiek in Vlaanderen 1929-1944*, red. Jan Lensen, Ludo Stynen & Yves T'Sjoen (Gent: Academia Press, 2014), 145-168.

⁸⁸ Hans' dossier in het Letterenhuis bevat haast geen recensies. Een zoektocht in DBNL leverde maar twee resultaten op; beiden stammen bovendien uit de vooroorlogse periode. Ook in de *Bibliografie van de moderne Vlaamsche literatuur 1893-1930*. Deel 1: *De*

de naar exhaustiviteit, vindt men zijn werk met enige regelmaat terug.⁸⁹ Het lokte er gemengde reacties uit. In de jaren na de oorlog zijn de recensenten veelal neutraal tot soms zelfs gematigd positief.⁹⁰ Dit verandert echter in 1928. Naar aanleiding van een vraag om inlichtingen over Hans publiceert *Boekengids* dat jaar een vernietigend artikel over diens werk. ‘[H]et begrip literatuur’, schrijft *Boekengids* gepikeerd, heeft ‘met Hans’ werk bitter weinig te maken’:

hij rekt zijn romans als gummi, doet personen opkomen en verdwijnen als in een marionettentheater, goochelt met geheimen, verborgen schatten, zinneloozen, moordenaars, brandstichters, tooveraars en heksen, overspeligen, kortom al wat sensatie wekt en den geest prikkelt. [...] [Z]ijn ‘Volksromans’ [zijn] enorme draken die daarbij op zedelijk gebied aan de allereerste vereischten van moraliteit te kort komen.⁹¹

De populariteit die de protestantse schrijver genoot was duidelijk een doorn in het oog van *Boekengids*. Het succes van Hans vormde voor de katholieke zuil ook de aanleiding om in 1930 de Vlaamse Filmpjes op de markt te brengen. Die reeks, doordrongen van de katholieke gedachte, moest de concurrentie aangaan met de qua levensbeschouwing neutrale A. Hans kinderbibliotheek die volgens de katholieke autoriteiten een bedreiging vormde voor het zielenheil van de jeugd.⁹² *Boekengids* heeft volgens een anonieme recensent niet helemaal ongelijk in zijn oordeel over de volksromans van Hans. Hij prijst ‘t *Maagdeke van Meessen* weliswaar als ‘gezonde volkskunst’ om de ‘Vlaamschgezinde tint, den ethischen kant en het godsdienstige standpunt.’ Maar, zo vraagt hij zich af: ‘waarom dat simpel verhaal zo ijselijk overladen aan allerhande aangesleurde thema’s of bijzonderheden op het gevaar af den draad van het verhaal kwijt te spelen?’⁹³ De lezers laten het zich

Vlaamsche tijdschriften van Rob Roemans (1930) ontbreekt elk spoor van Hans’ werk. Tenslotte wordt hij ook niet vernoemd in het overzicht van de oorlogsliteratuur in *Diet-sche Warande en Belfort* (1919) of *Vlaamsche Arbeid* (1920).

⁸⁹ Van den Dooren, ‘Abraham Hans (1882-1939),’ 362.

⁹⁰ Men verwijst naar de romans voor volwassenen als ‘boeiend geschreven zonder kunst nochtans’ (1925, 222) of verhaald ‘in vloten volkstrant’ (1925, 187). Wanneer het de kinderliteratuur betreft uitten de recensenten soms bezorgdheid over het strikt neutrale en ‘onzijdig[e]’ karakter van de werken (1927, 58, 93). Ook in deze jaren zijn overigens reeds ronduit negatieve besprekingen terug te vinden. *De dood in Vlaanderen* noemt de *Boekengids* een ‘slecht verzorgde uitgave, met wansmaak geïllustreerd’ die overigens door de zedelijke ontwaarden in de vertelling ‘volstrekt ongeschikt [is] voor minderjarigen en niet gevormde lezers’ (1923, 161). In 1929 staat, niet toevallig wellicht, voor de eerste maal geen enkel werk van Hans in het tijdschrift.

⁹¹ ‘Abraham Hans,’ *Boekengids* 1 (1928): 7-9.

⁹² John Rijpens, *Vlaamse filmpjes. Troetelkind of ondergeschoven kindje? Waar Vlaamse jeugdauteurs het schrijven leerden* (Brussel: ASP, 2010), 9.

⁹³ V. d. Dr., ‘A. Hans. ‘t Maagdeke van Meessen’ (noch de plaats van publicatie, noch het jaar van uitgave werden vermeld. Gezien het gaat om een recensie verscheen het vermoedelijk niet lang na de publicatie van ‘t *Maagdeke van Meessen* in 1919).

alleszins niet aan het hart komen. Uit cijfers van de Antwerpse bibliotheken blijkt dat in 1927 alleen al, de boekdelen van zijn werk meer dan 600.000 keer werden uitgeleend.⁹⁴ In de volksboekerijen moesten volgens Lode Scheltjens ‘de Hanswerken na één jaar gebruik en slijtage’ worden vervangen.⁹⁵

Ondanks zijn weinig verheven reputatie als schrijver was het kruim van de Vlaamse literaire wereld aanwezig bij de algemene volkshulde aan Hans in 1934. Onder meer Ernest Claes, Stephanie Claes-Vetter, August Vermeylen, Lode Baekelmans, Eugeen De Bock en Herman Teirlinck maakten hun opwachting om de schrijver te eren. Hiermee waren er literatoren uit alle drie de zuilen aanwezig.⁹⁶

72

Die sterke opkomst is deels toe te schrijven aan de historische band tussen Nederlandstalige literatuur en de strijd voor Vlaamse emancipatie. Hans positioneerde zich nadrukkelijk als een voorvechter van de Vlaamse beweging en gebruikte de pen om haar belangen te behartigen. In 1925 schrijft journalist Lode Scheltjens dat de volksziel tot leven komt in het werk van Hans: ‘zijn verhalen putten diep in onze zeden en gebruiken: ze zijn [...] oprechte diepgevoelige waarheid’. De auteur erkent dat er ‘fijner gestyleerde schrijvers’ zijn dan Hans die hun ‘zinnetjes poetsen en polijsten’ maar geen die zo op handen gedragen werden. Hij is ‘onze volksschrijver bij uitmuntendheid’.⁹⁷ Dit is dan ook de reden waarom de Vlaamse literatoren hem waarden. ‘De arbeid van Hans’ is volgens Teirlinck een daad ‘geboren uit de ellende van zijn volk’. Zijn boeken, die steeds spelen op Vlaamse bodem, zijn er in geslaagd, verklaart Baekelmans, om de vloed aan Franse feuilletons te stoppen.⁹⁸ Het beeld van het feuilleton als een onhoudbare vloed of een invasiemacht was niet nieuw. Al in 1845 schrijft de Franse krant *L’Epoque* dat Frankrijk de wereld niet langer onderwerpt met zijn leger maar met zijn feuilletons.

Daar waar vroeger het KANON heerste, heerst vandaag de dag de roman... [...] in plaats van de domme kracht die onderdrukt, zijn nu de gedachtes gekomen die hun wil opleggen. De schrijvers zijn de soldaten van het moderne Frankrijk.⁹⁹

94 Lannau, Van Droogenbroeck & Walraed, *Abraham Hans*, 76.

95 Lode Scheltjens, ‘Voor het volk,’ *Het Laatste Nieuws*, 16 januari 1925.

96 Hoewel de aanwezige intelligentsia overwegend flamingant liberaal was, wat niet verwonderlijk is gezien de kringen waarin Hans zich bewoog, waren er ook een socialistische en katholieke gasten, een voorbeeld hiervan zijn de katholieke auteurs Ernest Claes en Stephanie Claes-Vetter, de katholieke kabinetschef Carlos Verwilghen en gouverneur Henri Baels.

97 Lode Scheltjens, ‘Voor het volk’.

98 ‘De volksschrijver A. Hans te Brussel gevierd. Hulde van letterkundigen en van vrienden,’ *Het Laatste Nieuws*, 30 april 1934.

99 Arja Firet, ‘Literatuur in de marge. Van feuilleton tot fantasie in negentiende-eeuwse Franse kranten en tijdschriften,’ *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 17-18 (2005): 33.

Een Vlaams alternatief kon niet anders dan toegejuicht worden. ‘Hans heeft het Vlaamse feuilleton, de volksroman geschapen,’ vervolgt Lode Baekelmans en via dit medium de menigte ‘zelfbewustzijn en fierheid’ bijgebracht.¹⁰⁰

Hans’ Vlaamsgezinde verhalen slaagden er kennelijk in een gevoel van gemeenschappelijkheid te creëren en overstegen hiermee partijgrenzen.¹⁰¹ De viering van Hans is in de woelige jaren dertig volgens één reporter dan ook een steunende gebeurtenis ‘omdat een gevoel van saamenhoorigheid weer over ons is gekomen, en dit misschien nog de hoogste uiting is van waardering welke men een man brengen kan, rond wien driften zwijgen en die ze allen van welke gezindheid ook, rondom zich weet te vereenigen.’¹⁰² Hans’ werk voorzag tijdens het interbellum in de fundamentele behoefte aan een stabiele en positieve Vlaamse identiteit.

HANS’ ERFENIS

Dit blijkt ook uit het volgende artikeltje dat enkele jaren na de oorlog verscheen in het satirische Vlaamsgezinde blad *Pallieter*:

Hij [Hans] is de Don Quichote tusschen veel Vlaamsche Sancho’s. Want heeft hij veel in de wind gepraat, er is toch iets van zijn geestdrift en liefde dat in Vlaanderen wortel heeft geschoten. Als de domme vrees en valse wrok tegen de activisten zoo snel geluwd is, dan is het niet alleen omdat het volk heeft nagedacht, maar wel meer misschien omdat Hans zijn romans gelezen worden. Al houdt hij redevoeringen voor een vage liberale politiek, zijn hart is toch met de menschen van klare geest [...].¹⁰³

Liberaal gezind zijn de medewerkers van de periodiek alleszins niet. Toch zijn ze ervan overtuigd dat Hans, ondanks zijn ‘liberalisme’, in de nasleep van de oorlog veel goeds heeft gedaan voor de Vlaamse zaak. De schrijver gaat zelfs zo ver, de rehabilitatie van de activisten gedeeltelijk toe te dichten aan Hans. Hiermee wordt zijn werk behoorlijk wat invloed toegeschreven. Dat Hans’ werk invloed kon hebben lag in de eerste plaats aan de grootte en samenstelling van zijn publiek. Zoals *Le Peuple* schrijft: ‘Hans peut se vanter de compter le plus de lecteurs parmi nos

100 ‘De volksschrijver A. Hans te Brussel gevierd.’

101 Dit wil niet zeggen dat de figuur van Hans gespaard bleef. In een artikel in *Vlaanderen* lezen we dat ‘zij die dachten dat de heer A. Hans [...] tot het Vlaamsch nationalisme behoorde’ er bedrogen uitkomen. De schrijver minimaliseert verder de invloed van Hans en *Het Laatste Nieuws* op het volk naar aanleiding van de uitslag van de verkiezingen. Dit zegt mijns inziens echter niet noodzakelijk iets over de invloed van Hans’ fictiewerk gezien dit laatste niet één enkele actie voorstaat maar eerder een breder Vlaams (niet perse partijgebonden) gevoel propageert. Interessant is overigens dat zelfs in dit artikel Hans’ nadruk op de nood aan een verenigd Vlaanderen, over de partijgrenzen heen, doorklinkt. ‘De heer A. Hans,’ *Vlaanderen*, 9 mei 1925.

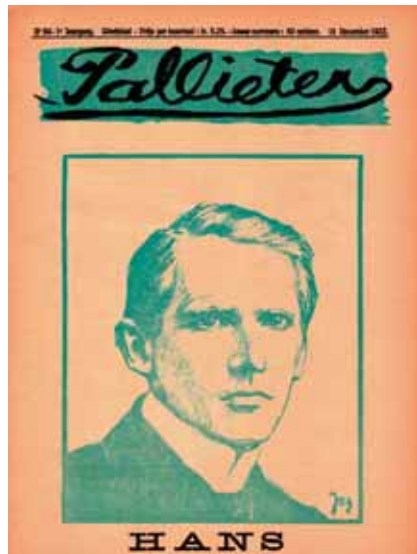
102 Johan De Maegt, ‘Wanneer een Vlaamsche volksschrijver gehuldigd wordt,’ *Het Laatste Nieuws*, 3 mei 1934.

103 ‘De letterkundige lijst. A. Hans,’ *Pallieter*, 11 mei 1924.

écrivains flamands contemporains.¹⁰⁴ Dit brede lezerspubliek dankte hij onder meer aan de commerciële strategie die hij en zijn uitgevers volgden. Zijn romans waren beschikbaar als boek, konden gevolgd worden als feuilleton in de krant en gekocht als afzonderlijke losse katernen. Dit waren vormen die, in tegenstelling tot heel wat andere Nederlandstalige fictiewerken, betaalbaar waren voor de arbeidersklasse en anderen met een gering inkomen. Het zijn bovendien formules die uitnodigen om meer dan één boek van dezelfde auteur te lezen. Vanaf 1922 voegt hij de A. Hans kinderbibliotheek toe aan zijn portfolio. De boekjes waren verkrijgbaar via krantenkiosken en in abonnementsvorm. In een tijd waarin Vlaamse kinderliteratuur relatief schaars was, vulde de serie een gat in de markt.

Tussen 1915 en 1922 keert de auteur bovendien telkens weer terug naar de Eerste Wereldoorlog als onderwerp. Keer op keer herneemt hij in allerhande vormen en langs allerlei kanalen dezelfde thema's en grieven. Verschillende hiervan, zoals de taaltoestanden in het Belgische leger, de vervolging van de activisten en de aandacht voor de heropbouw van de verwoeste gewesten in de nasleep van de oorlog kwamen hier reeds aan bod. Hans gaf lezingen over deze onderwerpen (hij was onder andere een terugkerende spreker op de amnestiemeetings georganiseerd door het vrouwencomité), zetelde in het IJzercomité, steunde de vernederlandsing van de Gentse universiteit, en behandelde de oorlog in zijn artikels en feuilletons. Week na week konden lezers het wel en wee volgen van Maarten en Clara, Bertha en Pol of Louise onder de oorlog. De belevenissen van de personages vormen een levendige illustratie van de nood aan meer rechten voor de Nederlandse taal in België. Zelfs de minst politiek georiënteerden onder zijn publiek kregen op die manier een gepolitiseerd beeld van de Vlaamse ervaring tijdens de Eerste Wereldoorlog mee.

Hans laat ook niet na om erop te wijzen dat de gebeurtenissen die hij behandelt, geworteld zijn in waargebeurde feiten: '[h]et spreekt van zelf' schrijft hij in een voetnoot in *Aan de IJzer* 'dat wij hier aan geen fantasie doen, maar naar waar-

Afb. 4 Portret door Jos de Swerts voor *Pallietier*, 1922. (Particuliere collectie)

104 J.V.W., 'Hommage à l'écrivain et journaliste flamand A. Hans,' *Le Peuple*, 30 april 1934.

heid verhalen.¹⁰⁵ Een vaststelling die hij maar liefst vier maal zal herhalen. In *’t Maagdeke van Meessen* streeft hij hetzelfde effect na door krantenartikelen, dagorders van de koning aan zijn soldaten, en andere teksten op te nemen in de vertelling.¹⁰⁶ In één of twee gevallen komt Hans als verteller zelfs tussenbeide om een gebeurtenis te verhalen waarvan hij getuige was. Op deze manier kent hij zichzelf in de tekst autoriteit toe en verleent hij zijn werk geloofwaardigheid. Dit is waar Amosy op doelt wanneer ze schrijft dat de kracht van een argumentatie afhangt van het beeld, of de ethos, van de auteur. Met ethos verwijst ze naar *’l’image que l’orateur construit de lui-même dans son discours afin de se rendre crédible’*.¹⁰⁷ De overtuigingskracht van het werk van Hans stijgt nog door het samenspel tussen de ethos, die de auteur in de tekst construeert, en de prior ethos, het beeld dat reeds van de auteur bestaat bij het publiek voor ze de tekst lezen. Van Hans was immers geweten dat hij van 1914 tot 1918 had gewerkt als oorlogsjournalist. De verhalende stijl die hij hanteerde als reporter stond overigens niet zo ver van de stijl van zijn fictiewerk. Daar komt nog bij dat het feuilleton een medium is waarin journalistiek en literatuur uitstekend gecombineerd kunnen worden omdat het door zijn seriële formule de mogelijkheid biedt in te spelen op actuele gebeurtenissen. Zo publiceert Hans ten tijde van *De dood in Vlaanderen* bijvoorbeeld artikel na artikel over het (leven in het) verwoeste Vlaanderen.¹⁰⁸ De grens tussen feit en fictie wordt zo soms flinterdun.

Met dit artikel heb ik willen aantonen Hans’ oorlogswerk functioneerde als medium van het culturele geheugen en als dusdanig kon bijdragen aan de popularisatie van een discours waarin de Vlamingen als het voornaamste slachtoffer van de oorlog werden voorgesteld.¹⁰⁹ Tijdens de viering van Hans in 1934 onderstreepte Lode Baekelmans het betrekkelijke van literatuur. ‘Menig boek,’ zei hij ‘spreekt tot zeer weinigen.’ ‘Hans schrijft dag en nacht voor het grote publiek in Vlaanderen.’ ‘Wat weerstaat de tijd?’ zo vraagt hij zich af: ‘Wat beïnvloedt de mensen?’¹¹⁰ Hans’ roem was van voorbijgaande aard. Zijn werk ‘eens vergood door de massa’ is nu nagenoeg vergeten.¹¹¹ Toch was hij het hele interbellum lang één van de populairste auteurs in Vlaanderen. Wanneer Sophie De Schaepdrijver

105 Hans, *Aan de IJzer*, 108.

106 Ook hier voegt hij twee maal een noot toe om te benadrukken dat hij niets dan de waarheid vertelt.

107 Ruth Amosy, *La présentation de soi. Ethos et identité verbale* (Parijs: Presses Universitaires de France, 2010), 25.

108 Van den Dooren, ‘Abraham Hans (1882-1939),’ deel 2.

109 Verhalen als deze kunnen, volgens historicus Marnix Beyen, een belangrijke bron van inspiratie of zelfs legitimatie vormen voor (politieke) nationalistische bewegingen. M. Beyen, ‘A Parricidal Memory. Flanders’ Memorial Universe as Product and Producer of Belgian History,’ *Memory Studies* 5 (2011): 41.

110 ‘De volksschrijver A. Hans te Brussel gevierd’.

111 F. De Keyser, ‘Abraham Hans. Vlaams schrijfwonder,’ *Het Laatste Nieuws*, 9 december 1972.

in haar boek *De Grootte Oorlog* de hardnekkige aantijging behandelt dat Vlaamse soldaten sneuvelen omdat ze de Franse bevelen niet begrepen, wijst ze dan ook expliciet met de vinger naar Abraham Hans.¹¹²

BIBLIOGRAFIE

- Amossy, Ruth. 'Argumentation and Discourse Analysis,' in *The Discourse Studies Reader*, red. Johannes Angermuller, Dominique Maingueneau & Ruth Wodak. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2014, 297-304.
- Amossy, Ruth. 'Les récits médiatiques de grande diffusion au prisme de l'argumentation dans le discours. Le cas du roman feuilleton,' *Belphégor* 9 (2010), https://dalspace.library.dal.ca/bitstream/handle/10222/47777/09_01_amossy_recits_fr_cont.pdf?sequence=1.
- Amossy, Ruth. *La présentation de soi. Ethos et identité verbale*. Paris: Presses Universitaires de France, 2010.
- Beyen, Marnix. 'A Parricidal Memory. Flanders' Memorial Universe as Product and Producer of Belgian History,' *Memory Studies* 5 (2011): 32-44.
- Boven, Erica van. 'Hollandse helden. Gemeenschap en natie in middlebrowromans,' *Nederlandse Letterkunde* 18 (2013): 147-160.
- Bracco, Rosa Maria. *Merchants of Hope. British Middlebrow Writers and the First World War 1919-1939*. Providence: Berg, 1993.
- Brems, Elke. 'Deugdelijk uurtje of historisch moment? Het oeuvre van Jozef Simons,' in *De stekelige jaren. Literatuur en politiek in Vlaanderen 1929-1944*, red. Jan Lensen, Ludo Stynen & Yves T'Sjoen. Gent: Academia Press, 2014, 145-168.
- Buelens, Geert. *Van Ostajen tot heden. Zijn invloed op de Vlaamse poëzie*. Nijmegen: Van-tilt, 2008.
- Dooren, Viviane Van den. 'Abraham Hans (1882-1939). Proeve tot een bio-bibliografie,' Leuven: Ongepubliceerde masterscriptie KU Leuven, 1980.
- Erll, Astrid. 'Reading Literature as Collective Texts. German and English War Novels of the 1920's as Media of Cultural and Communicative Memory,' *Frame* 18 (2005): 48-69.
- Erll, Astrid. *Gedächtnisromane. Literatur über den Ersten Weltkrieg als Medium englischer und deutscher Erinnerungskulturen in den 1920er Jahren*. Trier: WVT, 2003.
- Erll, Astrid. *Memory in Culture*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011.
- Firet, Arja. 'Literatuur in de marge. Van feuilleton tot fantaisie in negentiende-eeuwse Franse kranten en tijdschriften,' *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies*, 17-18 (2005): 29-41.
- Hauwaert, Oscar Van. *Vlaamsche oorlogsliteratuur. Bloemlezing*. Gent: Vanderpoorten, 1924.
- Lannau, Paul, Edgard Van Droogenbroeck & Daniël Walraed. *Abraham Hans. Zijn leven, zijn werk*. Horebeke: Abraham Hanscomité, 1989.
- Reyemnants, Geraldine. *Marie Elisabeth Belpaire. Gender en macht in het literaire veld, 1900-1940*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2013.
- Ridder, Matthijs de. 'Staatsgevaarlijk! De activistische tegentraditie in de Vlaamse letteren, 1912-1933,' Antwerpen: Ongepubliceerd proefschrift Universiteit Antwerpen, 2009.

- Rijpens, John. *Vlaamse filmpjes. Troetelkind of ondergeschoven kindje? Waar Vlaamse jeugd auteurs het schrijven leerden*. Brussel: ASP, 2010.
- Rosoux, Valérie & Laurence van Ypersele. ‘The Belgian National Past. Between Commemoration and Silence,’ *Memory Studies* 5 (2011): 45-57.
- Sabbe, Maurits. ‘Vlaamsche oorlogsliteratuur,’ in *Onze helden gestorven voor het vaderland. België’s epische strijd van 1914 tot 1918*, red. René Lyr. Brussel: Société Anonyme Belge d’Imprimerie, 1922, 282-285.
- Schaepdrijver, Sophie De. ‘Een gemene tijd. De bezetting van ’14-’18 en de Belgische prozaliteratuur van het interbellum,’ in *Erfzonde van de twintigste eeuw. Notities bij ’14-’18*, red. Sophie De Schaepdrijver. Antwerpen: Houtekiet, 2013, 203-223.
- Schaepdrijver, Sophie De. *De Grootte Oorlog. Het koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Antwerpen: Houtekiet, 2013.
- Suleiman, Susan Rubin. *Authoritarian Fictions. The Ideological Novel as a Literary Genre*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Tollebeek, Jo. ‘Historical Representation and the Nation-state in Romantic Belgium (1830-1850),’ *Journal of the History of Ideas* 59 (1998): 329-353.

Myrthel Van Etterbeek (myrthel.vanetterbeek@kuleuven.be) werkt aan een doctoraat aan de KU Leuven Campus Brussel in het kader van het Belpo Brain project: ‘Recognition and resentment: experiences and memories of the Great War in Belgium’. Haar onderzoek focust op de Belgische prozaliteratuur over de Eerste Wereldoorlog geschreven tijdens de oorlog en in het interbellum.